

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

## **1 Regels voor de beoordeling**

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

## 2 Algemene regels

---

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
  - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
  - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
  - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
  - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
  - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
  - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.  
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.  
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.  
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.  
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.  
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

### **3 Vakspecifieke regels**

---

Voor dit examen kunnen maximaal 46 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

## 4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

### Opgave 1 Over de moraal: als God dood is

#### 1 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom de rede in kentheoretisch opzicht tegenover religie lijkt te staan: religieuze uitspraken zijn niet op eenzelfde manier rechtvaardigbaar als redelijke uitspraken 1
- met een verwijzing naar tekst 1 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Dmitri zet wetenschap tegenover God en God is duidelijk de verliezer, omdat hij niet meer als verklaring voor, bijvoorbeeld, het ontstaan van een beeld in het hoofd nodig is. Waarnemen komt door “staartjes die gaan trillen” en helemaal niet omdat iemand “een ziel heeft” of “iemand's beeld en gelijkenis is”. Rede lijkt in kentheoretisch opzicht superieur aan religie, omdat religieuze uitspraken niet rechtvaardigbaar zijn op een manier die binnen de kennistheorie of wetenschap geaccepteerd is 1
- In tekst 1 blijkt dat, als je wetenschap in dit geval gelijk stelt aan rede, religie het ‘aflegt’. De mens bestaat alleen maar uit draadjes in zijn hoofd en het concept ‘ziel’ is daarmee als verklaring overbodig geworden. In kentheoretisch opzicht lijkt religie dus door de rede te zijn ingehaald 1

#### 2 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom volgens Kant het bestaan van God gepostuleerd moet worden uit de notie van het hoogste goed: omdat alleen het bestaan van God de overeenkomst tussen gelukzaligheid en zedelijkheid mogelijk maakt 2
- een uitleg waarin de argumentatie van Dmitri overeenkomt met Kant en waarin de argumentatie afwijkt 2
  - overeenkomst: Kant en Dmitri hebben beiden voor het waarborgen van zedelijkheid het idee van God nodig.
  - verschil: Dmitri zegt dat als God dood is, alles mag. Zover zou Kant nooit gaan: een plicht geldt categorisch.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Kant wordt er een samenhang tussen zedelijkheid en gelukzaligheid verondersteld door mensen. Anders is het voor hen onduidelijk waar zij naar streven. Gelukzaligheid is die toestand voor de mens waarin het hem naar wil en wens gaat. In die toestand valt de natuur, dat alles naar wil en wens gaat, samen met de zedelijkheid. Maar de mens heeft de natuur niet in de hand. Om overeenstemming tussen gelukzaligheid en zedelijkheid toch mogelijk te maken veronderstelt de rede het bestaan van God die die overeenstemming wel kan bewerkstelligen 2
- De redenering van Dmitri komt in zoverre overeen met Kant, dat hij zich afvraagt hoe een mens deugdzaam kan zijn zonder God. Volgens Kant heeft de praktische rede het idee van God nodig om morele oordelen te kunnen vellen. Dmitri heeft dit idee dus ook nodig 1
- Maar de redenering van Dmitri wijkt af van die van Kant als Dmitri stelt dat als God dood is, alles mag. Dit zou Kant nooit beweren, want plichten gelden categorisch (en niet hypothetisch), en zijn dus niet afhankelijk van het bestaan van God (of van wie of wat dan ook) 1

### 3 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom de functie die Schwab noemt volgens Durkheim niet in conflict met wetenschap hoeft te komen: wetenschap zorgt niet voor zingeving, de ceremoniële functie van religie wel 1
- een uitleg waarom de andere functie wel in conflict met de wetenschap komt: de voorspellingen die de wetenschap doet komen vaker uit 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De ceremoniële functie hoeft niet met de wetenschap in conflict te komen, omdat wetenschap op het gebied van zingeving of sociale cohesie niets kan zeggen: ze doet geen normatieve uitspraken. Durkheim onderscheidt de speculatieve en ceremoniële functie van religie 1
- De andere functie van religie (de speculatieve functie) komt wel in conflict met wetenschap, omdat gebleken is dat de voorspellingen die de wetenschap doet vaker uitkomen, en dus betrouwbaarder zijn, dan de voorspellingen die binnen een religie gedaan worden 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**4 maximumscore 3**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een afweging of een reli-game al dan niet een religieuze praktijk kan zijn aan de hand van drie van de volgende kenmerken van religieuze praktijken: 2
  - ze zijn publiek of openbaar, ook al lijkt dat soms anders;
  - ze zijn anders dan instinctmatig gedrag, omdat ze betekenissen en waarden communiceren;
  - ze zijn normatief;
  - ze gaan vaak gepaard met machtsrelaties;
  - ze bevatten een vastgelegde opeenvolging van handelingen.
- een uitleg waarom het moeilijk is onderscheid te maken tussen religieuze en niet-religieuze praktijken: 1
  - omdat er geen wezenskenmerk van een religieuze praktijk lijkt te bestaan.

of

  - kenmerken van religieuze en andere praktijken overlappen.

voorbeeld van een goed antwoord:

- De reli-game kan gezien worden als een religieuze praktijk. Een praktijk is een afgebakende vorm van handelen waarbij het handelen meer is dan alleen maar instinctief gedrag, omdat het waarden en betekenissen communiceert. Die handelingen binnen praktijken kunnen ook goed of fout worden uitgevoerd, ze zijn normatief. Praktijken gaan ook vaak samen met machtsrelaties. Deze drie kenmerken zijn terug te vinden bij de reli-game. Een spel kun je goed of fout doen, het gaat om waarden binnen dit spel, wat ook spreekt uit de geboden en verboden die je leert, het spel is dus meer dan instinctmatig handelen alleen. En in elk spel is er een vaste opeenvolging van handelingen 2
- Het is moeilijk om een scherp onderscheid te maken tussen religieuze en niet-religieuze praktijken, omdat er geen wezenskenmerk van een religieuze praktijk lijkt te zijn 1

*Opmerkingen*

- *Een nee-antwoord kan, mits beargumenteerd met behulp van drie van bovenstaande kenmerken, ook goed gerekend worden.*
- *Bij het eerste deelantwoord over de kenmerken van religieuze praktijken de volgende scorepuntoekenning hanteren:  
1 kenmerk, 0 scorepunt toekennen;  
2 kenmerken, 1 scorepunt toekennen;  
3 kenmerken, 2 scorepunten toekennen.*

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**5 maximumscore 2**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg in welk opzicht het model van overlappende consensus van Taylor in deze kwestie als oplossing zou kunnen dienen: als het gaat om het zoeken naar formele en procedurele principes van rechtvaardigheid binnen die verschillende geloven is Taylor bruikbaar 1
- een uitleg van wat Taylor onder 'overlappende consensus' verstaat: het streven naar overeenstemming tussen andersdenkenden op basis van formele of procedurele principes van rechtvaardigheid 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Taylors model van overlappende consensus zou als oplossing kunnen dienen in die zin, dat er met alle geloven in onze samenleving gezocht kan worden naar formele of procedurele principes van rechtvaardigheid die al die geloven gemeen hebben 1
- Overlappende consensus is het streven naar overeenstemming tussen andersdenkenden, afgezien van morele of religieuze gronden, maar op basis van formele of procedurele principes van rechtvaardigheid 1

*Opmerking*

*Een antwoord dat ervan uitgaat dat Taylors model niet of nauwelijks als oplossing zou kunnen dienen voor de autoritaire godsdiensten die Philipse bedoelt, kan ook goed gerekend worden, mits het volgende argument gebruikt is: de autoritaire godsdiensten kunnen niet alleen procedureel kijken naar principes van rechtvaardigheid, omdat hun morele regels te inhoudelijk zijn.*

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**6 maximumscore 4**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- Een argumentatie voor of tegen de stelling met daarin (per juist standpunt met argument 1 scorepunt toekennen) 3
  - het standpunt en een argument van Schwab;
  - het standpunt en een argument van Philipse: moraal afhankelijk laten zijn van religie is op zichzelf niet moreel, want moraal is onder andere afhankelijk van een machthebber.
- of
- mensen zonder religie zijn niet minder moreel, omdat moraal ook een andere oorsprong dan religie heeft.
- Een afweging en een consistente conclusie 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Naar mijn idee heeft de moraal (het idee van) God niet nodig voor haar fundering. Dat zou betekenen dat je goed gedragen verder nog een soort back-up vereist, terwijl het volgens mij juist moreel is om je goed te gedragen om het goede zelf. Hoewel Schwab stelt dat religie onmisbaar is in een samenleving voor het aanleren van een moraal, laat Philipse juist zien dat a-religieuze mensen niet minder moreel zijn dan religieuze mensen, simpelweg vanwege het feit dat moraal ook andere peilers dan religie kent 3
- Hoewel ik Schwabs standpunt wel kan volgen – waar leren mensen immers anders hun geboden en verboden van dan van religie – moet volgens mij de conclusie toch zijn dat moraal geen verdere fundering nodig heeft, en dat zo'n fundering waarschijnlijk zelfs filosofisch niet houdbaar zou zijn. Ik vind het argument van Philipse daarom sterker 1



## Opgave 2 Over wetenschap en religie: zij die uit de hemel kwamen

---

### 7 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie waarom wetenschappelijke kennis niet als probleemloze bron van vooruitgang kan worden beschouwd: wetenschap en technologie stuiten steeds vaker op morele of religieuze bezwaren 1
- aan de hand van een opvatting van de Raëliaanse Beweging uit de inleiding bij vraag 7 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Wetenschappelijke kennis kan niet als een probleemloze bron van vooruitgang worden beschouwd, omdat wetenschap en nieuwe technologieën steeds vaker op morele en religieuze bezwaren stuiten. Wetenschappelijk onderzoek raakt steeds vaker de kern van wat wij de Grote Vragen Des Levens noemen 1
- Het bestaan van de mogelijkheid van genetische manipulatie en de technologie van het klonen, zoals mogelijk gemaakt door wetenschappelijke kennis, betekent nog niet dat genetische manipulatie en klonen ook wenselijk zijn. Het streven van de Raëliaanse Beweging om middels het klonen het eeuwige leven te bereiken zal door velen niet als een probleemloze bron van vooruitgang worden beschouwd 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**8 maximumscore 3**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie dat het standpunt van de Raëliaanse Beweging het meest overeenkomt met dat van Al Farabi: de (wetenschappelijke) rede als superieur aan religie 1
- een uitleg waarin religie van de rede verschilt door de gekozen voormoderne filosoof 1
- een uitleg hoe dit verschil tussen rede en religie in de inleiding van vraag 7 herkenbaar is 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De opvattingen van de Raëliaanse Beweging komen het meest overeen met die van Al Farabi. Als de mens en de wereldreligies het resultaat zijn van een wetenschappelijk experiment, zoals de Raëliaanse Beweging claimt, dan is de wetenschappelijke rede superieur aan religie. Dit is ook de opvatting van Al Farabi 1
- Volgens Al Farabi kan redelijke kennis op eigen kracht worden bereikt door de geschoolde elite. Religieuze kennis is niet meer dan een afbeelding van die redelijke kennis, bestemd voor de massa 1
- Volgens de Raëliaanse Beweging kunnen enkele uitverkorenen met behulp van redelijke (wetenschappelijke) kennis tot de waarheid omtrent de oorsprong van de mensheid komen. De massa begrijpt deze schepping echter middels een beeldende formulering waarin de scheppers, de buitenaardse wezens, worden gezien als goden 1

*Opmerking*

*Aan een antwoord waarin de Raëliaanse Beweging wordt gekoppeld aan Thomas van Aquino kunnen scorepunten worden toegekend, mits daarin wordt beargumenteerd dat wetenschap in dienst staat van het religieus opgevatte eeuwige leven.*

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**9 maximumscore 3**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom in de klassieke islamitische wereld de verhouding tussen rede en religie nauwelijks een probleem is: het zijn verschillende wegen naar één waarheid 1
- in welke periode de verhouding tussen rede en religie in de christelijke wereld een probleem werd: sinds de Verlichting 1
- waarin volgens de Raëliaanse Beweging de verhouding tussen rede en religie een probleem werd: twijfel aan de juistheid van de christelijke openbaring op basis van rede of wetenschap 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- In de klassieke islamitische wereld is de verhouding tussen rede en religie nauwelijks een probleem. Verschillende wegen (rede, religie, mystiek) leiden naar één en dezelfde waarheid 1
- Ten tijde van de Verlichting werd de verhouding tussen rede en religie een probleem 1
- Volgens de Raëliaanse Beweging is de boodschap die profeten uitdragen aangepast aan het wetenschappelijk niveau van de tijd waarin de profeten leefden: twijfel aan de juistheid van de christelijke openbaring op basis van rede of wetenschap 1

*Opmerking*

*Aan een uitleg waarom in de klassieke islamitische wereld de verhouding tussen rede en religie nauwelijks een probleem is, op basis van het feit dat er a) geen centraal geleide kerk is die de wereldse machten kan uitdagen, of omdat b) het islamitisch godsbegrip wordt gekenmerkt door een consequenter monotheïsme en daarom makkelijker te verenigen valt met aristotelische doctrines, kan ook een scorepunt worden toegekend.*

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**10 maximumscore 3**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de andere wetenschapsfilosofische kritiek van Kuhn: paradigma's zijn onderling niet rationeel vergelijkbaar 1
- een weergave van twee kenmerken van de wetenschapsfilosofie van Kuhn: (per juist deelantwoord 1 scorepunt toekennen) 2
  - de wetenschappelijke ontwikkeling voorgesteld als een reeks paradigmawisselingen;
  - tot een paradigmawisseling wordt niet zozeer op rationele, maar vooral op sociaal-psychologische gronden beslist, tussen groepen van wetenschappers.

voorbeeld van een goed antwoord:

- De andere wetenschapsfilosofische kritiek van Kuhn op de wijze waarop Raël spreekt over paradigmawisseling is dat de verschillende paradigma's die Raël hanteert onderling niet rationeel te vergelijken zijn als het gaat om de vraag welk paradigma de waarheid in pacht heeft 1
- Volgens Kuhn is wetenschap een dynamisch proces van elkaar afwisselende theorieën. Wetenschappelijke ontwikkeling is geen vooruitgang maar 'slechts' een afwisseling van paradigma's 1
- Wanneer ontdekkingen of nieuwe gegevens niet passen binnen het bestaande paradigma ontstaat er een paradigmastrijd tussen 'normale' en 'revolutionaire' wetenschappers, die uiteindelijk niet door rationele argumenten, maar door sociaal-psychologische mechanismen wordt beslist. Bij gebrek aan een algemeen geaccepteerd paradigma kan immers niet worden vastgesteld wat voor 'rationeel' kan doorgaan 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**11 maximumscore 3**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie vanuit het betekenisholisme van Quine waaruit blijkt dat het werkelijk bestaan van buitenaardse wezens niet relevant is voor de betekenis van de Raëliaanse opvattingen: het bestaan van iets ligt niet vast maar wordt gepostuleerd 1
- een weergave van de kritiek op de twee dogma's van het empirisme (per juist deelantwoord 1 scorepunt toekennen) 2
  - Er is geen scherp onderscheid tussen analytische en synthetische uitspraken mogelijk;
  - Er is geen restloze of volledige reductie tot een theoretisch en observationeel deel mogelijk.

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het betekenisholisme van Quine houdt in dat uitspraken betekenis hebben binnen het geheel van andere uitspraken. In zijn geheel kan een theorie succes hebben. Als afzonderlijke uitspraken niet te toetsen zijn aan de werkelijkheid, maar primair naar elkaar verwijzen, dan zijn deze uitspraken niet bij voorbaat betekenisloos, want ze kunnen verwijzen naar uitspraken die we wel voor betekenisvol houden. Het hangt er uiteindelijk vanaf in hoeverre het geheel van uitspraken succesvol is, en niet of de objecten waar het naar verwijst – in dit geval de buitenaardsen – werkelijk bestaan of niet. Het bestaan van iets ligt dus niet op voorhand vast maar wordt gepostuleerd 1
- De kritiek van Quine op de twee dogma's van het empirisme leidt tot het betekenisholisme doordat: 1) er geen absoluut verschil is tussen analytische en synthetische uitspraken, en 2) een theorie niet restloos te ontleden is in een theoretisch en een observationeel deel waardoor het al dan niet werkelijk (empirisch verifieerbaar) bestaan van objecten niet meer relevant is voor de betekenis van de theorie 2

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**12 maximumscore 4**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argument vóór de Raëliaanse Beweging als religie vanuit één van de twee problemen die zich voordoen bij het definiëren van religie 1
- een argument tégen de Raëliaanse Beweging als religie vanuit één van de drie perspectieven van waaruit religie kan worden geanalyseerd 1
- een eigen beargumenteerde afweging of de Raëliaanse Beweging als religie kan worden beschouwd 2

voorbeeld van een goed antwoord:

- De Raëliaanse Beweging kan als religie worden beschouwd. Er bestaan immers meer religieuze tradities dan die van het Christendom of  
 Ook is het niet noodzakelijk dat een religie uitgaat van het bestaan van een God. Er zijn immers monotheïstische en polytheïstische religieuze tradities maar ook religieuze tradities zonder godsbegrip 1
- Vanuit het perspectief van zingeving zouden religieuze ervaringen en uitspraken niet te herleiden zijn tot natuurwetenschappelijke verklaringen. Religieuze uitspraken drukken geen feiten uit maar waarden. De Raëliaanse Beweging herleidt religie echter wel tot natuurwetenschappelijke verklaringen en feitelijke uitspraken 1
- De problemen die zich voordoen bij het definiëren van religie maken het weliswaar mogelijk ook de Raëliaanse Beweging een religie te noemen. Maar als aan de basis van de wereldreligies een wetenschappelijk proces ten grondslag ligt, dan is het niet nodig deze beweging als religie te benoemen. De genoemde wetenschappelijke basis is echter alles behalve bewezen. Ik zie de Raëliaanse Beweging dus noch als wetenschap noch als religie 2

### Opgave 3 De Islam en democratie

#### 13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een goed geformuleerd bezwaar vanuit het liberalisme tegen een beroep op traditie 1
- een toelichting aan de hand van tekst 6 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Vanuit het liberalisme kan men stellen dat individuele vrijheden boven de wenselijkheid van het vasthouden aan traditie staat. Dat iemand in een bepaalde traditie is opgegroeid wil nog niet zeggen dat die traditie overeenstemt met wat voor leven hij of zij voor ogen heeft 1
- Met betrekking tot het afwijzen van democratie, komen in tekst 6 beide standpunten naar voren: Salafisten vinden dat democratie tegen de normen van hun geloof ingaat, terwijl de machthebbers in Saoedi-Arabië zich niet op iets normatief beroepen, maar democratie afwijzen omdat het historisch gezien niet in hun traditie voorkomt 1

#### 14 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat constituties niet per se liberale uitgangspunten hebben: ook niet-seculiere uitgangspunten kunnen een constitutie ondersteunen 1
- Uit tekst 7 blijkt dat de democratie ook gebruikt kan worden om een islamitische staat te stichten 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Vanuit de Verlichting overheerst de opvatting dat een staat zijn constitutie vindt in een grondwet die rechtvaardig is voor alle onderdanen. Stilzwijgend wordt daarbij veelal aangenomen dat een rechtvaardige staat een liberale, seculiere grondwet behoeft om op allen van toepassing te kunnen zijn, wat natuurlijk niet noodzakelijk is 1
- Uit tekst 7 blijkt dat het goed mogelijk is om via de democratie een islamitische staat te stichten, met een constitutie die niet noodzakelijk seculier hoeft te zijn 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**15 maximumscore 4**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een kritiek vanuit het conservatisme op moslim-democratie: democratie als moderniseringsverschijnsel betekent verlies van traditionele waarden 1
- een tegenargument tegen het conservatisme: een argument tegen democratie (als vorm van modernisering) is nog geen argument voor religie 1
- een kritiek van de ‘seculiere krachten’ op de moslim-democratie: secularisten zullen zich niet onderwerpen aan de islam 1
- een argument tegen deze kritiek: religie laat zich niet volledig beperken tot de privé-sfeer 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Vanuit het conservatisme zal men de democratie niet zien als een moderne verworvenheid, maar eerder als afbraak van traditionele waarden. Mensen met een conservatieve opvatting zouden het liefst de oude traditionele waarden in ere hersteld zien. De in hun ogen belangrijkste zaken, zoals het respect voor het opperwezen of het zielenheil in een hiernamaals, laten geen democratische besluitvorming toe 1
- Het argument dat democratie als moderniseringsverschijnsel de traditionele waarden onderuithaalt, is nog geen argument vóór religie. Ook al is het zo dat democratie verwerpelijk is vanwege het teloorgaan van traditionele waarden, dan wil dit nog niet zeggen dat terugkeer naar de religieuze waarden van weleer mogelijk is, laat staan wenselijk is 1
- Vanuit het seculiere gedachtegoed kan men stellen dat mensen die niet (meer) geloven zich niet zullen kunnen vinden in een staat die berust op een religieuze constitutie, terwijl gelovigen zich wel zouden kunnen vinden in een staat die berust op een seculiere constitutie. Geloofskwesties kan men nu eenmaal niet afdwingen, en dat is wat een moslimstaat wel beoogt, terwijl een seculiere staat religieuze verering uitsluitend in de privé-sfeer zal toestaan 1
- Het aanhangen van een geloof komt voort uit een innerlijke overtuiging en houdt onder meer een bepaalde houding in het leven in onder andere met betrekking tot het uitvoeren van rituelen. Deze houding kan men niet afleggen zodra men het publieke domein betreedt. Religie kan dus niet volledig tot de privé-sfeer worden teruggebracht 1



Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

**16 maximumscore 3**

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie hoe Qutb het gebruik van religieus geweld rechtvaardigt: niemand hoeft zich maatregelen op te laten leggen die de uitoefening van zijn geloof in de weg staan 1
- een kritiekpunt op Habermas' vooronderstellingen: Habermas veronderstelt ten onrechte dat een natiestaat per se liberaal is en daarmee noodzakelijk neutraal, pluralistisch en tolerant 1
- een beargumenteerd antwoord op de vraag of er omstandigheden zijn waardoor politiek geweld geoorloofd is, met daarbij betrokken het standpunt van Qutb en/of van Habermas 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Omdat voor Allah alle mensen gelijk zijn, kan er niemand boven een ander gesteld worden. Burgerlijke regeringen zijn dus vanuit de islam gezien niet legitiem. Als zo'n regering het dan ook nog onmogelijk maakt om als goed moslim te leven, dat wil zeggen dat de regering of regeringsmaatregelen een correcte uitoefening van het geloof onmogelijk maakt, waardoor het zielenheil in gevaar komt, dan is geweld tegen die regering toegestaan 1
- Habermas gaat ten onrechte uit van de veronderstelling dat een natiestaat per se liberaal is. Uit deze onterechte veronderstelling volgt dan de noodzakelijk optimistische conclusie dat zo'n staat neutraal is. Verder volgt er ook noodzakelijk uit dat zo'n staat pluralistisch is en dat veronderstelt dat men tolerant is ten aanzien van andersdenkenden. En dat is nu juist waar mensen die een moslimstaat nastreven, tegen zijn 1
- Als een regering op niet legitieme wijze aan de macht is gekomen of onderdrukkende maatregelen afkondigt. Bijvoorbeeld als het onmogelijk gemaakt wordt om als goed moslim te leven, waardoor het zielenheil in gevaar komt, dan is geweld tegen die regering toegestaan en mag men volgens mij tegen die regering in opstand komen. Maar wel alleen als andere manieren niet helpen, dus alleen als laatste redmiddel 1

## 5 Inzenden scores

---

Verwerk de scores van alle kandidaten per school in het programma WOLF.  
 Zend de gegevens uiterlijk op 24 juni naar Cito.

## 6 Bronvermeldingen

---

- tekst 1            naar: F. Dostojevski, De broers Karamazov, uitgeverij Van Oorschot, 2005,  
pag. 713 en 718
- tekst 2            bron: Als God dood is, mag nog niet alles, Trouw, 27 oktober 2004
- tekst 3            naar: Als God dood is, mag nog niet alles, Trouw, 27 oktober 2004
- tekst 4            bron: Mark Duursma, NRC Handelsblad, Wij kwamen uit de hemel, 7 januari 2003
- tekst 5            bron: <http://nl.rael.org>
- tekst 6,7,8,9    naar: Dorrit van Dalen en Dirk Vlasblom, Islam in de peiling, NRC Handelsblad,  
24 oktober 2009